
ЕКОНОМІКА І БІЗНЕС

Підручник

За редакцією

д.е.н., проф. Л. Г. Мельника,
д.е.н., проф. О. І. Карінцевої

Суми
Університетська книга
2021

УДК 330.341

Е 40

Рецензенти:

Бистряков І. К., доктор економічних наук, професор, завідувач відділу методології сталого розвитку ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», м. Київ;

Гринів Л. С., доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів;

Лепейко Т. І., доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків

Економіка і бізнес: підручник / за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. Суми: Університетська книга, 2021. 316 с.

ISBN 978-966-680-987-5

Зміст підручника відображає сучасні проблеми та вплив економічних законів на підприємницьку діяльність бізнес-структур. Розглядаються питання функціонування економічних систем на ринку, а також наводяться розділи, що висвітлюють специфіку управління трансформаційними процесами. Зокрема, в них розглядаються питання розвитку підприємства, впровадження інновацій, ініціювання бізнес-процесів, а також інші актуальні в сьогоденних умовах матеріали.

Підручник призначений для викладачів і студентів, а також може бути використаний керівниками підприємств, фахівцями та бізнесменами як науково-освітній матеріал.

УДК 330.341

ISBN 978-966-680-987-5

© Мельник Л. Г. , Карінцева О. І. та ін., 2021

© ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1 ВСТУП ДО БІЗНЕСУ	11
1.1 Сутність та історичний розвиток понять «бізнес» та «підприємництво»	11
1.2 Функції та умови підприємницького бізнесу	14
1.3 Організація бізнесу.....	22
1.4 Інституційне середовище підприємництва в Україні	26
1.5 Взаємодія інституційного середовища і підприємництва	30
Література	33
Питання до теми	34
Кейс до розділу. Специфіка інституційного середовища підприємництва в Україні.....	35
РОЗДІЛ 2 РИНОК І ПРОДУКЦІЯ В СТРУКТУРІ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА	38
2.1 Сутність, функції, суб'єкти та об'єкти ринку.....	38
2.2 Характеристика структури ринку	42
2.3 Характеристика продукції	49
2.4 Якість продукції як економічна категорія і її оцінювання.....	50
2.5 Управління якістю продукції	57
Література	61
Питання до теми	62
Кейс до розділу. Еколого-економічний рейтинг компаній.....	63
РОЗДІЛ 3 ДЕМАТЕРІАЛІЗАЦІЯ В БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ	68
3.1 Теоретичні основи дематеріалізації процесів виробництва та споживання продукції.....	68
3.2 Оцінювання дематеріалізації продукції та послуг	72
3.3 Еколого-економічний механізм дематеріалізації продукції на підприємстві.....	77
Література	83
Питання до теми	85
Кейс до розділу. Оцінювання рівня дематеріалізації товару легкої промисловості	86
РОЗДІЛ 4 БІЗНЕС І ВЛАСНІСТЬ	92
4.1 Власність як основа бізнесу	92
4.2 Форми власності та бізнесу	93
4.3 Розвиток форм власності та бізнесу	98
Література	102
Питання до теми	103
РОЗДІЛ 5 ВИРОБНИЧІ ФАКТОРИ В БІЗНЕСІ	104
5.1 Економічна сутність та відтворення основних фондів ¹	104
5.2 Склад і кругообіг оборотних коштів	113
5.3 Фінансові показники в бізнесі: прибуток і рентабельність.....	117
5.4 Трудові фактори. Продуктивність і оплата праці	119
Література	123
Питання до теми	124
РОЗДІЛ 6 ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	125
6.1 Поняття і функції фінансів у бізнесі.....	125

6.2	Джерела фінансування підприємницької діяльності	127
6.3	Інші джерела фінансування бізнесу: лізинг та факторинг	130
6.4	Інвестування підприємницької діяльності	134
	Література	136
	Питання до теми	137
	Контрольні завдання	137
РОЗДІЛ 7 ПЛАНУВАННЯ ТА БЮДЖЕТУВАННЯ		138
7.1	Фінансове прогнозування та планування	138
7.2	Методи визначення фінансових потреб ²	139
7.3	Методи фінансового планування	143
7.4	Фінансове управління на основі бюджетування ²	145
	Література	155
	Питання до теми	155
	Кейс до розділу. Публічні закупівлі	157
РОЗДІЛ 8 ОПОДАТКУВАННЯ БІЗНЕСУ		164
8.1	Податкове законодавство: структура та принципи	164
8.2	Податки і збори: визначення, класифікація, функції	167
8.3	Податкова пільга, спеціальний податковий режим, платники, об'єкт і база оподаткування	170
8.4	Органи контролю та органи стягнення податків, податкова звітність	171
8.5	Основні бюджетоутворювальні податки	172
8.6	Системи оподаткування діяльності підприємств	180
8.7	Практичні аспекти сплати податків і зборів в Україні	192
	Література	194
	Питання до теми	195
	Кейс до розділу. Аудит податків в Україні	196
РОЗДІЛ 9 ІННОВАЦІЇ В БІЗНЕСІ		199
9.1	Загальне поняття про інновації	199
9.2	Сутність інноваційного процесу та економічні особливості інноваційної діяльності	201
9.3	Фінансування інноваційної діяльності ²	203
9.4	Інноваційна ідея для бізнесу	206
9.5	Поняття і склад інноваційної інфраструктури підприємництва	208
	Література	213
	Питання до теми	213
	Контрольні завдання	214
	Кейс до розділу. Венчурна діяльність у підприємстві та бізнесі	215
РОЗДІЛ 10 ІНФОРМАЦІЙНІ ФАКТОРИ В ЕКОНОМІЦІ ТА БІЗНЕСІ³		220
10.1	Поняття про інформацію	220
10.2	Форми, рівні та функції інформації ²	221
10.3	Кількісне та якісне оцінювання інформації в економічних системах ¹	225
10.4	Роль пам'яті в економічних системах	228
10.5	Роль інформації в економіці та бізнесі ⁴	231
10.6	Особливості та зміст інформаційних товарів ⁴	236
	Література	241
	Питання до теми	243
	Кейс до розділу. Інформація та її роль при прийнятті рішень	245

РОЗДІЛ 11 НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ТА РИЗИК У ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ	250
11.1 Суть понять невизначеності і ризику	250
11.2 Способи вимірювання ризику	251
11.3 Види ризиків	254
11.4 Способи зниження ризиків	256
Література	259
Питання до теми	260
РОЗДІЛ 12 БІЗНЕС-ІНТЕРЕСИ ФІРМ НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ	261
12.1 Міжнародний поділ праці	261
12.2 Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	262
12.3 Методи торгівлі. Зовнішньоторговельні посередники	266
12.4 Методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності	270
12.5 Зовнішньоторговельний контракт	277
12.6 Структура і зміст зовнішньоторговельного контракту купівлі-продажу	278
12.7 Основні підходи до встановлення ціни в зовнішньоторговельному контракті	283
Література	287
Питання до теми	288
Кейс до розділу. Інструменти хеджування валютних ризиків на зовнішніх ринках	289
ДОДАТОК Інформаційні форми при впровадженні ЕЕМУДП	293
ВИСНОВКИ	301
ГЛОСАРІЙ	303
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	312

¹Робота виконана в рамках НДР «Фундаментальні основи фазового переходу до адитивної економіки: від проривних технологій до інституційної соціологізації рішень».

²Робота виконана в рамках НДР «Сталий розвиток та ресурсна безпека: від проривних технологій до цифрової трансформації економіки України» (№д/р. 0121U100470)

³Матеріал підготовлено в рамках проєкту Європейської комісії «Кафедра Жана Моне з наряду: Законодавчий, економічний та соціальний перехід ЄС до сталого суспільства в межах Індустрії 4.0 та 5.0» (619997-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR).

⁴Матеріал підготовлено в рамках проєкту Європейської комісії «Кафедра Жана Моне з економічної політики ЄС та громадянського суспільства» (619878-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR).

ВСТУП

Ключовими поняттями сучасного життя стали економіка та бізнес. Економіка як господарська система забезпечує людину необхідними товарами і послугами. Економіка як галузь науки забезпечує застосування найбільш ефективних методів господарювання та сприяє спрямуванню товарно-грошових потоків за найбільш раціональними напрямками. Бізнес – це сфера діяльності людини, яка своїм розумом, талантом та енергією керує зазначеними товарно-грошовими потоками.

Саме в бізнесі інтегруються найважливіші атрибути виробничої діяльності: капітал, матеріальні ресурси, природні фактори, інформація, праця та відносини людей. Поєднуючись, ці компоненти в кінцевому підсумку, і конвертуються в споживчі товари та послуги, що забезпечують життєдіяльність людини.

Однак бізнес з'єднує, «переплавляючи», не лише виробничі чинники. Він інтегрує дві найважливіші сфери життя людини – виробництво та споживання. Активно впливаючи на потреби, бізнес у кінцевому підсумку формує саму людину, стиль її життя та вектор розвитку.

У сучасних умовах значно зросла роль економічної науки. Сьогодні при колосальній варіабельності засобів (зокрема технологій і споживчих товарів), що генеруються наукою та виробничим комплексом в умовах ринку, на провідні позиції виходить проблема вибору. Саме економіка дає відповідь на ключові господарські питання та є при цьому компасом розвитку господарських систем. До найважливіших із питань, на які повинна знайти відповідь економіка, необхідно віднести: «що робити», «для кого виробляти», «як виробляти», «коли виробляти», «в яких кількостях виробляти», «як розподіляти витрати і доходи від господарської діяльності». І це лише незначна частина запитань, відповіді на які щодня повинен забезпечувати інструментарій економічної науки.

Сьогодні світ у ході відразу трьох промислових революцій (Третьої, Четвертої і П'ятої) зазнає фазового переходу до нової соціально-економічної форми, покликаної вирішити одночасно комплекс економічних, екологічних та соціальних проблем.

Магістральним напрямом Третьої промислової революції є вирішення проблем глобальної природно-ресурсної кризи. Ключові механізми для цього забезпечуються переходом на відновлювані джерела енергії й адитивні технології, засновані на використанні 3D-принтерів. Неминучим наслідком цього має бути перехід від виробництва, що концентрується на великих підприємствах, до горизонтальних, розподілених мереж, що інтегрують мільйони дрібних промислових одиниць в єдині «розумні» динамічні системи. В них споживачі починають відігравати роль як виробників, так і власників засобів виробництва, що обумовлює формування основ солідарної економіки.

Ключовий комплекс питань, на вирішення яких спрямована Четверта промислова революція, сконцентрований на автоматизації процесів функціонування господарських систем. Необхідність цього обумовлена зростаючою інформаційною складністю управління процесами в новій економіці. Людина вже не в змозі повністю контролювати хід процесів виробництва та споживання продукції. Це

змушує її покласти цю місію на створювані кіберфізичні системи. Як це буде вже сьогодні можна уявити за першими кроками народження Інтернету речей.

П'ята промислова революція покликана знайти місце людини в кібергізованому середовищі майбутнього і забезпечити її соціальний (особистісний) розвиток. Основним результатом повинен стати перехід від масового виробництва та споживання стандартних товарів для задоволення стандартизованих потреб до персоналізації виробництва і споживання. Останнє означає задоволення індивідуальних особистісних потреб людини. У виробничому середовищі людина, озброєна кіберпотенціалом, все більше концентруватиметься на вирішенні унікальних творчих завдань. Особливостям трансформації економічних систем в умовах інформатизації господарства присвячено один із розділів цього підручника.

В епоху трансформаційних переходів істотно збільшується динамізм економічних систем. У цих умовах значно зростає потреба в умінні реалізовувати трансформаційні процеси в економічних системах, швидко переходити від одних форм до інших, наповнюючи їх адекватним змістом, що обумовлено викликами сучасності.

Цей підручник є своєрідним продовженням існуючої методичної літератури економічного спрямування, зокрема і виданої раніше тим самим авторським колективом (підручник «Економіка підприємства», 2013; підручник «Бізнес-адміністрування», 2009; підручник «Підприємництво, торгівля і біржова діяльність», 2018; навчальний посібник «Проривні технології в економіці і бізнесі», 2020). У підручнику поряд із матеріалами, де розглянуто питання функціонування економічних систем на ринку (у них, зокрема, характеризуються виробничі фактори, фінансові питання, бізнес-планування тощо), містяться розділи, де розглядаються питання розвитку підприємства, дематеріалізації в бізнес-середовищі, впровадження інновацій, ініціювання бізнес-процесів, а також інші актуальні в сучасних умовах матеріали.

Автори сподіваються, що цей підручник дозволить студентам, викладачам та фахівцям бізнесу не лише розширити кругозір, а й отримати необхідний поштовх до самонавчання й отримання нових знань.

Підручник призначений для викладачів та студентів, а також може бути використаний керівниками підприємств, фахівцями та бізнесменами як науково-освітній матеріал.

Література

1. Бізнес-адміністрування: магістерський курс: Підручник / За ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника, д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка та к.е.н., доц. І.М. Сотник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 896 с.
2. Економіка підприємства: підручник / за заг. ред. Л.Г. Мельника. Суми: Університетська книга, 2012. 864 с.
3. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність: підручник / за заг. ред.: І.М. Сотник, Л.М. Таранюка. Суми: Університетська книга, 2018. 572 с.
4. Проривні технології в економіці і бізнесі (досвід ЄС та практика України у світлі III, IV і V промислових революцій): навч. посіб. / за ред. Л.Г. Мельника та Б.Л. Ковальова. Суми: СумДУ, 2020. 180 с.

Авторський внесок у створення підручника здійснили: д.е.н., проф. Л. Г. Мельник (редактор) – вступ, 5.1, 5.2; 10; висновки; д.е.н., проф. О. І. Карінцева (редактор) – 5.1, 5.2, 5.4, 7; к.е.н., доц. О. Вік. Кубатко (технічний редактор) – вступ, висновки; к.е.н., доц. Ю. В. Чорток (технічний редактор) – 9; Т. В. Бабій – 12.2; д.е.н., проф. Є. О. Балацький – 5.1–5.2; к.е.н., доц. І. М. Бурлакова – 5.2, 5.4; д.е.н., проф. Т. А. Васильєва – 8.2, 8.5; д.е.н., проф. О. А. Веклич – 8.1; к.е.н., доц. О. М. Владимир – 6; к.е.н., доц. Л. Ю. Возна – 11; к.е.н., доц. О. М. Волк (Німеччина) – 10.5; к.е.н. В. І. Вороненко – 5.2, 5.4; PhD Л. Генс (Бельгія) – 10.6; к.е.н. О. С. Гончаренко – 3; кейс до розділу 3; д.е.н., проф. А. А. Гриценко – 10.5; к.е.н., доц. Ю. М. Дерев'янка – 8.1, 8.6; А. О. Дериколенко – 9.5; д.е.н., доц. О. М. Дериколенко – кейс до розділу 9; д.е.н., проф. О. В. Димченко – 10.5, 10.6; д.е.н., проф. І. А. Дмитрієв – 10.4, 10.5; к.е.н., доц. О. М. Дутченко – глосарій; Ю. М. Завдов'єва – 2.2; д.е.н., проф. М. В. Зось-Кіор – 2.3, 3.3; к.е.н. О. І. Іваненко – 12.3; д.е.н., проф. В. О. Касьяненко – кейс до розділу 7, 8.4, 8.5, 10.1–10.3; к.е.н. Т. В. Касьяненко – 5.3, 6.1, 7, 8.1–8.3, 9.3; к.е.н., К. І. Кириченко – 1.4, 12.2; к.е.н., доц. Б. Л. Ковальов – 10.5; PhD Н. І. Коновалова (Латвія) – кейс до розділу 12; к.е.н. Р. В. Кочубей – 9.1, 9.2; д.е.н., проф. О. Вас. Кубатко – 5.1, 7.2, 7.4, 9.3, 10.2, 10.6; к.е.н., доц. О. А. Лукаш – 8.2–8.5; д.е.н., проф. І. А. Маркіна – 1.3, 1.4; д.е.н., проф. О. І. Маслак – 4.3, 8.7; к.е.н., доц. О. М. Маценко – кейс до розділу 9; PhD В. Мельник (Іспанія) – 2.1–2.2; Н. М. Мельник – 8.7, кейс до розділу 8; д.е.н., проф. Є. В. Мішенін – 1.2; к.е.н., доц. Г. А. Мішеніна – 1.1; д.е.н., проф. Л. Є. Момотюк – 11.1, 11.2; д.е.н., проф. Г. В. Назарова – 1.5, 5.4, 10.6; д.е.н., проф. О. Г. Осауленко – 10.2, 10.5; к.е.н., доц. Т. В. Пімоненко – кейс до розділу 2; кейс до розділу 10; д.е.н., проф. П. Г. Перерва – 2.4, 2.5, 11.4; к.е.н. К. Р. Приходько – 10.3; д.е.н., проф. Р. Ф. Пустовійт – 1.4–1.5; кейс до розділу 1; к.е.н., А. І. Рубан – 10.3, 10.5; доц. Н. В. Рябцева – 4; к.е.н., доц. В. В. Сабадаш – 12; д.е.н., проф. С. О. Самаль – 5.4, 10.4 (Білорусь); д.е.н., проф. І. М. Сотник – кейс до розділу 3; асп. Ю. С. Срібранець – кейс до розділу 7; PhD, проф. Т. Тамбовцева – 9.2, 9.5 (Латвія); д.е.н., проф. В. М. Тарасевич – 4; к.е.н., доц. М. О. Харченко – 5.1, 5.2, 5.4, 7; О. О. Часник – 9.2; к.е.н., доц. О. Ю. Чигрин – 2; к.е.н., доц. О. М. Шершенюк – 10.6; д.е.н., проф. Л. В. Шаульська – 9.1, 9.2; д.е.н., проф. О. В. Шкарупа – 9; к.е.н., доц. І. Є. Ярова – 1.3.

Слова подяки. Автори висловлюють подяку рецензентам за цінні поради та зауваження, також вдячні колегам за сприяння у виданні книги.

РОЗДІЛ 5

ВИРОБНИЧІ ФАКТОРИ В БІЗНЕСІ

- Економічна сутність та відтворення основних фондів
- Склад і кругообіг оборотних коштів
- Фінансові показники в бізнесі: прибуток і рентабельність
- Трудові фактори. Продуктивність і оплата праці

5.1 Економічна сутність та відтворення основних фондів

Економічні суб'єкти (корпорації, підприємства, приватні підприємці) для ведення бізнесу повинні використовувати певні ресурси: матеріальні, трудові, природні, інформаційні та грошові. Велике значення при цьому мають засоби виробництва.

Засоби виробництва – це сукупність усіх елементів, що беруть участь у процесі виготовлення продукції. Вони поділяються на засоби праці (будівлі, машини, транспорт та ін.) і предмети праці (сировина, матеріали, напівфабрикати та ін.).

Необхідною умовою реалізації основної мети бізнесу – отримання прибутку – є планування відтворення капіталу, що охоплює стадії інвестування, виробництва, реалізації та споживання.

За формами авансування капіталу, що залучається в активи підприємства, його поділяють на основний та оборотний.

Основний капітал визначає ту частину, що залучається підприємством, що пов'язана з формуванням усіх видів його необоротних активів, і характеризується тривалим циклом обороту.

Оборотний капітал визначає ту його частину, що залучається для авансування в предмети праці і характеризується відносно коротким циклом обороту.

Поряд із терміном «основний капітал» часто використовується поняття «необоротні активи». «Основний капітал» включає ряд елементів: основні засоби, нематеріальні активи, фінансові інвестиції (рис. 5.1) (Економіка, 2012; Економіка, 2008).

Згідно зі ст. 14.1.138 Податкового кодексу основні засоби – це матеріальні активи, що призначаються платником податку для використання у власній господарській діяльності, вартість яких перевищує 6 000 грн і поступово зменшується у зв'язку з фізичним і моральним зносом, а очікуваний строк корисного використання з дати введення в експлуатацію становить понад один рік або операційний цикл, якщо він довший за один рік (Податковий, 2018).

Рисунок 5.1 – Склад основного капіталу (необоротних активів)
(Економіка, 2012).

Ключовими компонентами основного капіталу в цілому і основних засобів зокрема є основні фонди, що становлять матеріальну основу виробництва. Зокрема, в складі основних засобів, крім «капітальних витрат на поліпшення земель», усі інші елементи належать до категорії «основних фондів». Основні фонди – це частина засобів виробництва, що зберігають свою речову форму, беруть участь у багатьох виробничих циклах і свою вартість переносять на вартість готової продукції частинами у міру зносу.

Залежно від характеру участі основних фондів у процесі виробництва розрізняють виробничі і невиробничі основні фонди. Основні виробничі фонди функціонують у сфері матеріального виробництва; невиробничі – задовольняють побутові та культурні потреби працівників. До них належать підприємства, що мають на балансах житлові будинки, дитячі садки і ясла, клуби, стадіони та їх обладнання. Співвідношення різних груп основних фондів у загальній їх вартості називаються структурою основних фондів.

Залежно від ступеня безпосереднього впливу на предмети праці основні виробничі фонди поділяють на активні і пасивні. До активної частини основних виробничих фондів відносять такі їх елементи (робочі машини і обладнання, інструменти), що здійснюють прямий вплив на форму і властивості предметів праці, визначають продуктивність праці, обсяг випуску продукції. До пасивної частини основних фондів відносять ті елементи (будівлі, споруди, передавальні пристрої), які створюють умови для нормальної роботи активних основних фондів (Економіка, 2012).

Нематеріальні активи – це складова ресурсного потенціалу підприємства, для якої характерні: можливість давати прибуток протягом тривалого періоду часу, відсутність матеріальної основи, складність визначення майбутнього прибутку від його використання. Також нематеріальні активи можна визначити з точки зору теорії інформації як нові відомості, що дозволяють поліпшити виробничі процеси, пов'язані з перетворенням матеріальних ресурсів, енергії і самої інформації.

Вартість нематеріальних активів оцінюється за сумою всіх фактичних витрат на придбання і приведення до стану готовності для використання. У разі, якщо нематеріальні активи вносяться учасником створеного підприємства, то вони оцінюються за світовими цінами.

Вартість нематеріальних активів відшкодовується шляхом включення до витрат діяльності (виробничої, комерційної) амортизаційних відрахувань (Аксєнов, 2007).

Для нематеріальних активів розраховуються три види амортизації:

- 1) амортизація нематеріальних активів, безпосередньо пов'язаних із виробництвом товарів, виконанням робіт, наданням послуг у рамках визначення «витрат операційної діяльності»;
- 2) амортизація нематеріальних активів загальновиробничого плану у межах визначення загальновиробничих витрат за статтею «Інші витрати»;
- 3) амортизація нематеріальних активів загальногосподарського використання в разі калькуляції адміністративних витрат за статтею «Інші витрати» (Грузинив, 2007).

Облік і оцінювання засобів праці здійснюються в натуральній і вартісній (грошовій) формах. Натуральне оцінювання основних фондів необхідне для обліку та планування окремих груп основних фондів, розрахунку виробничих потужностей, розроблення балансів обладнання та визначення ступеня його використання.

Як приклад натуральних одиниць основних фондів можна навести:

- натуральні одиниці (шт.);
- одиниці потужності або продуктивності (м, кг, г, л, погонні м, м², м³, байт та ін.; за одиницю часу: с, хв, година, доба, місяць, рік);
- одиниці, що характеризують розміри основних фондів (габарити, вага, ємність/обсяг).

Грошове (вартісне) оцінювання основних фондів необхідне для формування єдиної критеріальної основи порівняльності різних форм основних фондів, визначення їх загального обсягу, динаміки та структури, встановлення величини вартості, яку переносять на вартість готової продукції (амортизаційних відрахувань) та ін. (Економіка, 2008).

Існують такі види вартісного оцінювання основних виробничих фондів.

1. **Оцінювання за первісною вартістю**, тобто за фактичними витратами, спрямованими на створення основних виробничих фондів, їх доставку та монтаж, в цінах того року, в якому ці витрати відбулися. Цей вид оцінки використовується для розрахунку амортизаційних відрахувань.

2. **Оцінювання за відновною вартістю**, тобто за вартістю відтворення основних виробничих фондів у сучасних умовах. Необхідність оцінювання за відновною вартістю викликана тим, що у зв'язку з науково-технічним прогресом або інфляційними факторами одні й ті самі види засобів праці (верстати, транспорт та ін.), вироблені в різні роки, оцінюються по-різному. Це вимагає періодичного переоцінювання основних фондів.

Базою для визначення відновної вартості є ринкові ціни на ті чи інші елементи основних фондів.

Відновлювальна вартість використовується в таких ситуаціях:

- при купівлі/продажу раніше придбаних основних фондів;
- при визначенні реальної вартості основних фондів, встановленої в ході інвентаризації, що може бути затребувано при зміні форм власності, ліквідації підприємства або встановленні заставної вартості.

3. **Оцінювання за первісною або відновною вартістю з урахуванням зносу (за залишковою вартістю) ($\Phi_{зал}$)**, тобто за фактичною вартістю, яка ще не перенесена на готову продукцію.

Первісна (відновна) вартість основних виробничих фондів з урахуванням зносу визначається за формулою

$$\Phi_{зал} = \Phi_{пер(віднов)} - \frac{\Phi_{пер(віднов)} \cdot H_a \cdot T_i}{100} \quad (5.1)$$

- де $\Phi_{пер(віднов)}$ – первісна або відновна вартість основних фондів, грн;
 H_a – норма амортизації на реновацію (повне відновлення), %;
 T_i – термін використання основних фондів (до моменту визначення залишкової вартості), років.

4. **Ліквідаційна вартість** – вартість реалізації об'єкта після закінчення терміну його корисного використання (експлуатації). Вона визначається за формулою

$$\Phi_l = \Phi_p - B_l, \quad (5.2)$$

де Φ_l – ліквідаційна вартість;
 Φ_p – ринкова ціна об'єкта;
 B_l – витрати, пов'язані з ліквідацією об'єкта.

Основні виробничі фонди піддаються фізичному і моральному зносу.

Під фізичним зносом розуміють втрату основними фондами їх споживчої вартості. Наприклад, зниження продуктивності, втрата частини функцій та ін. Фізичний знос відбувається як при функціонуванні основних фондів, так і при їх бездіяльності (наприклад, вплив корозії).

Моральний знос основних фондів виражається у зменшенні їх вартості незалежно від фізичного зносу. Фізичний знос основних фондів частково відшкодовується шляхом капітального ремонту, а повне відшкодування (реновація) здійснюється шляхом заміни старих машин на нові. Моральний знос основних фондів може бути відшкодований за рахунок їх модернізації (Економіка, 2012).

Грошове відшкодування фізичного зносу основних фондів здійснюється шляхом амортизації.

Амортизація – систематичний розподіл амортизованої вартості основних засобів протягом строку їх корисного використання (експлуатації). Грошовим виразом розміру амортизації є амортизаційні відрахування, відповідні ступеню зносу основних фондів (Бобух, 2010).

Амортизаційні відрахування є важливою частиною поточних витрат на виробництво продукції (вони включаються в собівартість). Вони відіграють важливу роль в економічному механізмі, виконуючи функцію формування фондів для повного відновлення вибуваючих основних фондів після закінчення терміну їх служби (забезпечення простого відтворення), а також накопичення коштів для розширеного відтворення.

Під нормою амортизаційних відрахувань розуміють частку вартості основних фондів, яка повинна бути перенесена на готову продукцію упродовж року.

Норма амортизації, пов'язана з терміном корисного використання основних засобів $T_{к.в}$ обернено пропорційною залежністю

$$H_a = \frac{1}{T_{к.в}} \cdot 100\%. \quad (5.3)$$

Відповідно до положень Податкового кодексу нарахування амортизації передбачається залежно від терміну корисного використання, який встановлюється наказом на підприємстві, але не менше мінімально допустимих строків, щомісячно, починаючи з місяця, наступного за місяцем після введення в експлуатацію об'єкта основних засобів, і призупиняється на період його реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання та консервації (Економіка, 2012).

При визначенні строку корисного використання необхідно врахувати:

- очікуване використання об'єкта підприємством з урахуванням його потужності або продуктивності;
- фізичний і моральний знос;
- правові або інші обмеження щодо строків використання об'єкта та інші фактори.

Мінімально допустимі строки корисного використання та максимально можливі норми амортизації для груп основних фондів наведені в табл. 5.1.

Таблиця 5.1 – Максимально можливі норми амортизації для груп основних засобів та інших необоротних активів (Економіка, 2012).

Група	Мінімально допустимі строки корисного використання, років	Максимально можлива норма амортизації, %
1	2	3
Група 1 – земельні ділянки	–	–
Група 2 – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом	15	6,67
Група 3:		
будівлі,	20	5
споруди,	15	6,67
передавальні пристрої	10	10
Група 4 – машини та обладнання, з них: електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, пов'язані з ними комп'ютерні програми (крім програм, витрати на придбання яких визнаються роялті, та/або програм, що визнаються нематеріальним активом), інші інформаційні системи, комутатори, маршрутизатори, модулі, модеми, джерела безперебійного живлення та засоби їх підключення до телекомунікаційних мереж, телефони (зокрема стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує 2500 грн.	5	20
Група 5 – транспортні засоби	2	50
Група 6 – інструменти, прилади, інвентар (меблі)	5	20
Група 7 – тварини	4	25
Група 8 – багаторічні насадження	6	16,67
Група 9 – інші основні засоби	10	10
Група 10 – бібліотечні фонди	12	8,33
	-	-

Продовження табл. 5.1

1	2	3
Група 11 – малоцінні необоротні матеріальні активи	-	-
Група 12 – тимчасові (нетитульні) споруди	5	20
Група 13 – природні ресурси	-	-
Група 14 – інвентарна тара	6	16,67
Група 15 – предмети прокату	5	20
Група 16 – довгострокові біологічні активи	7	14,29

У практиці господарювання різних країн використовуються такі методи амортизації:

- прямолінійний (рівномірний);
- дегресивний;
- прогресивний;
- виробничий.

Прямолінійна амортизація (амортизація в рівних сумах за рік): витрати на придбання або виробництво об'єкта списуються рівномірно, виходячи з очікуваного терміну використання об'єкта основних засобів. При цьому норма і сума амортизаційних відрахувань залишаються незмінними протягом періоду амортизації.

Дегресивна амортизація (амортизація в зменшуваних сумах за один рік): у перші роки використання об'єкта на витрати списуються більші суми, ніж у наступні роки. Розрізняють такі форми дегресивної амортизації: зменшення залишкової вартості (геометрично-дегресивний метод), арифметично-дегресивний (кумулятивний) метод, методи зменшення залишку, прискореного зменшення залишкової вартості та амортизація на основі зменшуваних ступінчастих ставок.

Прогресивна амортизація (амортизація в зростаючих сумах за рік): на початку використання об'єкта на витрати списується менша сума, ніж у кінці терміну корисної служби. Нарахування амортизації здійснюється за аналогією з дегресивною амортизацією, але зі зростанням регулярної суми амортизації.

Виробнича амортизація (амортизація залежно від виробітку і ступеня експлуатації об'єкта): на відміну від розглянутих методів амортизації, пов'язаних із фактором часу, при застосуванні цього методу для вихідної величини розраховується квота амортизації, що залежить від продуктивності. Списання на основі цього методу найбільшою мірою наближається до фактичного технічного зменшення вартості об'єкта. Застосування цього методу економічно виправдано в разі значних коливань у виробництві, а також у разі можливості визначення обсягу виробництва за один рік (Економіка, 2012).

Відповідно до Податкового кодексу амортизація основних засобів здійснюється із застосуванням таких методів:

- прямолінійного;
- зменшення залишкової вартості (геометрично-дегресивного методу);
- прискореного зменшення залишкової вартості;
- кумулятивного;
- виробничого.

Застосування методу прискореного зменшення залишкової вартості застосовується лише для груп 4 і 5 основних засобів.

Амортизація об'єктів груп 9, 11, 12, 14, 15 нараховується за прямолінійним або виробничим методом. Амортизація малоцінних необоротних матеріальних активів та бібліотечних фондів може нараховуватися за рішенням платника податків у першому місяці використання об'єкта в розмірі 50 відсотків його вартості, яка амортизується, та решта 50 відсотків вартості, яка амортизується, у місяці їх вилучення з активів (списання з балансу) внаслідок невідповідності критеріям визнання активом або в першому місяці використання об'єкта в розмірі 100 відсотків від його вартості. На основні засоби груп 1 і 13 амортизація не нараховується (Податковий, 2018).

Для оцінювання ефективності інтенсифікації використання основних фондів доцільно використовувати узагальнювальні і часткові показники.

Узагальнювальні показники використання основних фондів залежать від багатьох техніко-організаційних та економічних факторів і показують кінцевий результат використання основних фондів. До них належать фондівіддача і фондомісткість.

Фондовіддача (випуск продукції на 1 грн основних фондів) по підприємству, галузі визначається відношенням товарної, валової, реалізованої або чистої продукції до середньорічної вартості основних виробничих фондів.

Показник фондівіддачі розраховується за формулою

$$K_{фв} = \frac{P}{\Phi_{сер.p}}, \quad (5.4)$$

де P – річний випуск товарної, валової, реалізованої або чистої продукції, грн;
 $\Phi_{сер.p}$ – середньорічна вартість основних фондів, грн.

$$\Phi_{сер.p} = \Phi_n + \frac{\Phi_v \cdot T_v}{12} - \frac{\Phi_{виб} \cdot (12 - T_{виб})}{12}, \quad (5.5)$$

де Φ_n – балансова вартість основних фондів на початок року, грн;
 Φ_v – вартість введених протягом року основних фондів, грн;
 $\Phi_{виб}$ – вартість виведених протягом року основних фондів, грн;

$T_{в}, T_{виб}$ – число місяців використання нововведених і виведених фондів.

Величина, зворотна показнику фондівіддачі, називається фондоємністю і являє собою величину основних виробничих фондів (за вартістю), що припадає на кожну гривню продукції, що випускається:

$$K_{\phi\epsilon} = \frac{\Phi_{сер.р}}{P} \quad (5.6)$$

Незважаючи на те, що фондівіддача і фондомісткість є зворотними величинами, у них дещо різні сфери застосування. Наприклад, розрахунок фондівіддачі необхідний для ретроспективного аналізу використання основних фондів і застосовується винятково для внутрішньогосподарських аналітичних розрахунків на підприємстві.

Показник фондомісткості використовується для перспективного (прогнозного) аналізу та прийняття майбутніх рішень у галузі ефективних напрямків інвестування, зокрема, для визначення необхідного обсягу капітальних вкладень з метою випуску певного виду продукції (Економіка, 2012).

Часткові показники характеризують рівень використання основних фондів залежно від окремих факторів, наприклад, часу, потужності (за одиницю часу), ступеня оновлення.

Коефіцієнт екстенсивного завантаження устаткування характеризує рівень використання його в часі і визначається за кожною групою однотипного обладнання за формулою:

$$K_{e.з} = \frac{T_{\phi.o}}{T_{\partial}}, \quad (5.7)$$

де $T_{\phi.o}$ – фактично відпрацьований обладнанням час, годин;
 T_{∂} – час можливого використання обладнання (режимний, плановий фонд часу), годин.

Рівень використання машин і устаткування за продуктивністю або потужністю характеризується коефіцієнтом інтенсивного використання:

$$K_{i.в} = \frac{Q_{факт}}{Q_{техн}}, \quad (5.8)$$

де $Q_{факт}$ – фактичний випуск продукції за одиницю часу;
 $Q_{техн}$ – технічно обґрунтований випуск продукції за одиницю часу.

Цей коефіцієнт можна визначати, використовуючи показники потужності – фактичної і технічно обґрунтованої.

Інтегральний коефіцієнт використання машин і устаткування за проектною потужністю і в часі K_{int} визначають як добуток двох розглянутих вище коефіцієнтів $K_{e.з}$ і $K_{i.в}$:

$$K_{int} = K_{e.з} \cdot K_{i.в} . \quad (5.9)$$

Інтенсифікація використання основних фондів досягається комплексом заходів, що охоплюють весь виробничий процес: впровадженням передових технологій; інтенсифікацією технологічних процесів; зменшенням планових і усуненням позапланових простоїв обладнання; винятком непродуктивної роботи обладнання (випуск браку, завищення припусків на механічну обробку та ін.); поліпшенням якості сировини, матеріалів і вихідних заготовок; поліпшенням стану обладнання; підвищенням рівня спеціалізації виробництва та ін. (Економіка, 2012).

5.2 Склад і кругообіг оборотних коштів

Оборотним капіталом (обіговими коштами) називають засоби виробництва, які на відміну від основних фондів беруть участь лише в одному виробничому циклі, в ході якого повністю переносять свою вартість на вартість готової продукції.

Оборотним капітал називається тому, що знаходиться в постійному обороті коштів, проходячи різні форми: гроші – товар – гроші. Зокрема, за один оборот (виробничий цикл) гроші вкладаються в придбання сировини, в ході виробництва сировина трансформується в готову продукцію, після продажу продукції кошти знову повертаються на підприємство у формі грошей. Таким чином, за один оборот оборотні кошти проходять три основних економічних сфери: постачання, виробництво і збут (Економіка, 2008).

Оборотні кошти складаються з двох частин – оборотних фондів і фондів обігу. Оборотні фонди в своїй речовій формі є предметами праці. Вони, як правило, зазнають змін своєї натуральної форми і фізико-хімічних властивостей. Фонди обігу пов'язані з обслуговуванням процесу обігу товарів.

Оборотні фонди включають в себе:

- предмети праці (сировина, основні матеріали і напівфабрикати, допоміжні матеріали, паливо, тару, запасні частини та ін.);
- засоби праці з терміном служби не більше одного року, як правило, це малоцінні і швидкозношувані предмети (наприклад, інструменти, господарський інвентар, спецодяг);
- незавершене виробництво (продукція, що підлягає подальшій обробці, зокрема напівфабрикати власного виробництва);